Δρόμοι της Εξέγερσης: Συνέντευξη της Νάντιας Βαλαβάνη στην Αλίκη Κοσυφολόγου

*Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, παραμένει μέχρι σήμερα ένα γεγονός αναφοράς και εφαλτήριο πολιτικοποίησης και ένταξης στην Αριστερά για πολλούς ανθρώπους, νέους αγωνιστές και αγωνίστριες. Με αφορμή τη συμπλήρωση 50 χρόνων από την εξέγερση, η Νάντια Βαλαβάνη μίλησε στην Αλίκη Κοσυφολόγου για τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα της εξέγερσης αλλά και για τις διεργασίες που οδήγησαν σε αυτή μέσα από το πρίσμα του προσωπικού της βιώματος και της συλλογικής εμπειρίας του αγώνα. Ποιά ήταν τα πολιτικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά εφόδια στη δική της διαδρομή προς την εξέγερση και τελικά γιατί«η λάμψη της εξέγερσης είναι παντοτινή»;

ΑΚ: Στο Πολυτεχνείο βρεθήκατε ως πρωτοετής φοιτήτρια της ΑΣΟΕΕ, πριν συμπληρώσετε τα 19 σας χρόνια. Αν και όπως έχετε αναφέρει από νωρίς είχατε πολιτικοποιηθεί έντονα μέσα από τη συμμετοχή σε αντιδικτατορικές δράσεις στην Κρήτη ως μαθήτρια, παραμένει εξαιρετικά εντυπωσιακό πως ένα τόσο νεαρό άτομο είναι δυνατό να επιδείξει μια τέτοια πολιτική ωριμότητα και αποφασιστικότητα σε μια στιγμή τόσο δύσκολη. Ποιοί είναι κατά τη γνώμη σας οι λόγοι που ώθησαν εσάς και άλλους/άλλες αγωνιστές και αγωνίστριες να κάνετε αυτές τις υπερβάσεις παρά το νεαρό της ηλικίας σας; (Αυτή είναι και μια διαχρονική προσωπική μου απορία).

Ν.Β: Μου δίνετε την ευκαιρία ν' αναφερθώ σε κάτι που κι εγώ συνειδητοποίησα μόλις αυτές τις μέρες. Πρόσφατα παρακολούθησα ενδιαφέροντα συνέδρια και ημερίδες για αυτή την περίοδο. Έμεινα με την εντύπωση ότι αρκετοί σύγχρονοι ερευνητές, όχι αποκλειστικά οι νεότεροι, αντιμετωπίζουν μάλλον με σκεπτικισμό μέρος τουλάχιστον απ' όσα έχουμε γράψει σε δεκάδες κείμενα (παίρνοντας υπόψη πια πόσο καιρό το κάνουμε αυτό, με άλλα λόγια την ηλικία του καθένα και της μαθεμιάς μας!). Καταλαβαίνω ότι το κάψιμο των φακέλων, ένα από τα βαρύτερα εγκλήματα σε βάρος της ιστορίας, των ανθρώπων και της χώρας μας, κάνει ακόμα πιο φτωχές τις πρωτογενείς πηγές, περιορίζοντας τις σε μεγάλο βαθμό στην πολύτιμη, αλλά αναγκαστικά υποκειμενική, «προφορική ιστορία». Ωστόσο ακόμα και σήμερα έχουν αξιοποιηθεί μάλλον περιορισμένα οι λεγόμενες «δημόσιες» ιστορικές πηγές, όπως είναι τα πρακτικά των δικών στα στρατοδικεία μέσα στη δικτατορία, αλλά και των δικών «των πρωταιτίων», «του Πολυτεχνείου» και «των βασανιστών» και τα δημοσιεύματα του τύπου όλης αυτής της περιόδου, ελληνικού και ξένου. Αν υπάρχει, ωστόσο, ένα λάθος που κάθε ιστορικός πρέπει πάσει θυσία ν' αποφεύγει, είναι να προσπαθεί ν' ανασυνθέσει και ν' αναλύσει οποιαδήποτε ιστορική πραγματικότητα αναχρονιστικά, με βάση σημερινά μέτρα, κριτήρια και σκοπιά...

Κυρίως εκεί νομίζω ότι μπορεί να στηρίζεται, για παράδειγμα, μια αμφισβήτηση για την έκταση της επιρροής της Εθνικής Αντίστασης ή του Παγκόσμιου ’68 στα παιδιά που μπήκαν μπροστά είτε στις παράνομες οργανώσεις είτε στο μαζικό φοιτητικό κίνημα, όπως καταγράφεται στις προσωπικές μαρτυρίες των περισσότερων. Ή η αμφιβολία για το αν τα κορίτσια ήταν όντως πλήρως ισότιμα στον αγώνα, αν υπήρχε ουσιαστική ισοτιμία μεταξύ συντρόφων και συντροφισών, όπως διαβεβαίωσαν τις ερευνήτριες όλες οι γυναίκες που συμμετείχαν στις έρευνες – σε μια κοινωνική πραγματικότητα έντονης ανισότητας όσον αφορά το ρόλο και τη θέση της γυναίκας. Πολύ χαρακτηριστικό, το ερώτημα που απηύθυνε ερευνήτρια, αν στο Πολυτεχνείο υπήρξε προσπάθεια να συμπεριληφθούν στα αιτήματα του οι «ελεύθερες αμβλώσεις».

Οι λόγοι που ώθησαν πολλά παιδιά να κάνουν τις υπερβάσεις που αναφέρετε παρά το νεαρό της ηλικίας τους, σήμερα δεν υπάρχουν με αυτή η μορφή ή δε μετρούν το ίδιο έντονα όπως τότε. Αυτό δεν αναιρεί ωστόσο καθόλου το ρόλο που έπαιξαν τότε: Πριν απ’ όλα η παράδοση της Εθνικής Αντίστασης, στην οποία με τον ένα ή άλλο τρόπο συμμετείχε ενεργά η πλειοψηφία του λαού, και κατά δεύτερο λόγο ο Εμφύλιος, λιγότερο από ένα τέταρτο του αιώνα πριν. Ιδιαίτερα για όσους προέρχονταν από αριστερές οικογένειες, Εθνική Αντίσταση και Εμφύλιος ήταν ακόμη τότε μάλλον ζώσες πραγματικότητες - μέσα από τη ζωή των δικών τους ανθρώπων - παρά ιστορική παρακαταθήκη, όπως είναι σήμερα. Ας αναλογιστεί κανείς ότι, πέρα από τη χρονική εγγύτητα των γεγονότων με τη δική μας ζωή, υπήρχαν χιλιάδες πολιτικοί κρατούμενοι στις φυλακές και σε δεκάδες στρατόπεδα διοικητικής κράτησης σχεδόν μέχρι το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Στους παράγοντες ριζοσπαστικοποίησης θα πρέπει να υπολογιστεί, λοιπόν, και κάτι που έχει από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης υποχωρήσει: *Η απέχθεια απέναντι στο συνεχιζόμενο ανώμαλο μετεμφυλιοπολεμικό καθεστώς* ακόμα και όσων το έζησαν όντας παιδιά. Γιατί αν δεν συμπεριλαμβανόσουν στο στρατόπεδο των νικητών, ζούσες μέσα σε μια διαρκή πίεση για υποταγή, με την ανάσα του χωροφύλακα στο σβέρκο σου ανεξάρτητα από ηλικία, με τον εκβιασμό των κοινωνικών φρονημάτων να τινάζει στον αέρα το δικαίωμα ακόμα και των καθαριστριών για δουλειά, ενώ στο σχολείο ήμασταν υποχρεωμένες να λουζόμαστε σχεδόν καθημερινά ανιστόρητες θεωρίες μίσους για τους «κομμουνιστοσυμμορίτες». Ήταν επίσης ο αντίκτυπος μεγάλων ευρωπαϊκών και διεθνών εξεγερτικών διαδικασιών, όπως ήταν ο Γαλλικός, ο Ευρωπαϊκός και ο Παγκόσμιος Μάης του 1968, σε στενή συνύφανση με το μεγαλύτερο, παγκόσμια, αντιπολεμικό κίνημα της μεταπολεμικής περιόδου, αυτό για τον τερματισμό της αμερικανικής πολεμικής επέμβασης στο Βιετνάμ. Ήταν ακόμα και το πολιτιστικό δημοκρατικό-αντιφασιστικό-αντιιμπεριαλιστικό-αντιπολεμικό κύμα με τα δικά του πρότυπα πολιτισμικής και όχι μόνο αντίστασης: Η μουσική πλημμυρίδα, είτε ο απαγορευμένος Θεοδωράκης και οι νεότεροι έλληνες συνθέτες είτε το αμερικάνικο τραγούδι διαμαρτυρίας, ο νέος ελληνικός και διεθνής κινηματογράφος, το θέατρο του παράλογου και ο Μπρεχτ, οι πάσης φύσης έλληνες και ξένοι λογοτέχνες και ποιητές. Και βέβαια η εκδοτική έκρηξη όσον αφορά όχι μόνο το λογοτεχνικό, αλλά και το πολιτικό βιβλίο, που σημειώνεται από το 1970.

Προσωπικά, δεν είμαι σε θέση ν’ αντιμετωπίσω την αμφισβήτηση ως προς την επίδραση των παραπάνω στις «υπερβάσεις» των παιδιών της γενιάς μου με όρους στατιστικής. Μπορώ όμως να

μιλήσω, εφόσον με ρωτάτε και προσωπικά, «επί πραγματικού», θεωρώντας ότι είμαι εγγύτερα στον κανόνα παρά στην εξαίρεση: Ο πατέρας μου, Μικρασιάτης, που μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης στην οικογένεια του κληρώθηκαν χτήματα διωγμένων Τουρκοκρητικών στο μεσαιωνικό ορεινό Βελούλι της Μεσσαράς, ανηψιός του Γιάννη Ποδιά, μαθητής ακόμα μέσα στη δικτατορία Μεταξά και Γεωργίου Β' οργανώθηκε στην ΟΚΝΕ στο Ηράκλειο των τελευταίων χρόνων του Μεσοπολέμου. Συμμετείχε στη Μάχη της Κρήτης ως 19χρονος πολίτης και ανάπτυξε αντιστασιακή δραστηριότητα στην Κρήτη πριν συγκροτηθεί ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στο Ηράκλειο. Έτσι έγινε σε ηλικία 20 ετών μέλος της Αγγλικής μυστικής υπηρεσίας SOE («για πατριωτικούς λόγους», γράφει ο φάκελος του στα Βρετανικά Εθνικά Αρχεία στο Λονδίνο) – την «Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων» που ίδρυσε ο Τσόρτσιλ το 1940 για δράση στην κατεχόμενη Ευρώπη (και γι' αυτό διαλύθηκε το 1945). Πήρε μέρος σε σαμποτάζ αεροδρομίων μαζί με ολόκληρη την οικογένεια του, γι΄ αυτό και τον Φλεβάρη 1943, καταζητούμενος από τη Γκεστάπο στην Κρήτη, δραπέτευσε στη Μέση Ανατολή. Εκπαιδεύτηκε ασυρματιστής και αλεξιπτωτιστής στη Σχολή της Χάιφα, για να συμμετάσχει στην αποτυχημένη αποστολή Arabic το φθινόπωρο του 1943 στη νεοκατεχόμενη από τους Γερμανούς Κω και στη συνέχεια για να δράσει στις κατεχόμενες Κυκλάδες ως μέλος και τελικά επικεφαλής της αποστολής Primer, μέχρι τη διάλυση όλων των αποστολών (Γενάρης 1945). Του απένειμαν τον Πολεμικό Σταυρό για ανδρεία κι εξαιρετικές υπηρεσίες κατά τον Β'ΠΠ και υπηρέτησε στη συνέχεια επί ενάμισυ χρόνο στον ελληνικό στρατό στην Αθήνα και Κρήτη, για να καθαιρεθεί ατιμωτικά ως «ασκών αναρχοκομμουνιστική προπαγάνδα στο στράτευμα» το Νοέμβρη 1946, δυο μήνες μετά την απόλυση του από το στρατό, και να καταλήξει μεταξύ 1947-1950 εξόριστος στον Άγιο Κήρυκα της Ικαρίας και Μακρονησιώτης. 'Οπως οι περισσότεροι ασυρματιστές, έγινε έμπορος ηλεκτρικών ειδών από τη δεκαετία του '50, αλλά συνέχισε να διαβάζει λογοτεχνία και ιστορία, δημιουργώντας μια εντυπωσιακή για τα δεδομένα του τότε Ηράκλειου βιβλιοθήκη (χάρη σ' αυτήν, 7-8 χρονών ξεκίνησα το δικό μου μαγικό και μαγευτικό ταξίδι στο σύμπαν των τυπωμένων σελίδων προσπερνώντας σχεδόν ολοκληρωτικά τα «βιβλία για παιδιά και νέους»). Μέχρι τη Χούντα κρατούσε χαμηλό προφίλ, καθώς ήταν υπεύθυνος της «παράνομης» Οικονομικής Επιτροπής της ΕΔΑ στο Ηράκλειο.

Προσωπικά θυμάμαι καθαρά το επαρχιακό Ηράκλειο των 80.000 κατοίκων, ιδιαίτερα από το 1961, που πήγα Α' Δημοτικού. Άνθρωποι που απολύονταν από φυλακές και ξερονήσια κοιμόταν για μια βραδιά σπίτι μας πριν φύγουν για τον τόπο τους. Με φώναζαν για να τους χαιρετήσω και να τους σφίξω το χέρι. Ο στενότερος φίλος του πατέρα μου ήταν ο δικηγόρος Αντώνης Μαμαλάκης, Γραμματέας της ΕΔΑ Ηρακλείου: Μια εμβληματική φυσιογνωμία, που σύμφωνα με τις σημειώσεις στο Αρχείο του Πρωθυπουργού Τσουδερού, ως υπολοχαγός στη Μέση Ανατολή του είχε γίνει εφιάλτης «παρενοχλώντας» τον επανειλημμένα με τα πολιτικά αιτήματα των στρατιωτών των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων της Μ. Ανατολής - για να καταλήξει στην ηγεσία του Κινήματος τους, να περάσει από εγγλέζικο στρατοδικείο και να μείνει ενάμισυ χρόνο δεσμώτης στο Ντεκαμερέ, στρατόπεδο συγκέντρωσης των Άγγλων στην έρημο της Ερυθραίας. Η γυναίκα του, Ίκα Μαμαλάκη, οικογενειακό όνομα Ραχήλ Μπαρτσιλάϊ, ήταν η μοναδική που επέζησε από μια ιστορική οικογένεια σοσιαλιστών Σεφαραδιτών Εβραίων της Θεσσαλονίκης: Διέφυγε εγκαίρως μαζί με την οικογένεια του θείου της,

δημοσιογράφου Ζακ Βεντούρα από τη Θεσσαλονίκη, βρίσκοντας καταφύγιο στο σπίτι του γιατρού Ζουράρι στο Βραχάσι Κρήτης. Εκεί αρκετό καιρό αργότερα συνελήφθηκαν από τους Γερμανούς μετά από προδοσία όλοι, εκτός από την Ίκα που έτυχε να λείπει από το σπίτι: Ο θείος της πέθανε σε Γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης, ενώ η οικογένεια του βούλιαξε ανοιχτά της Ντίας μετά από αγγλικό βομβαρδισμό κλειδαμπαρωμένοι στο αμπάρι του ατμόπλοιου «Ταναίς» μαζί με τον Εβραϊσμό της Κρήτης και εκατοντάδες Ιταλούς αιχμαλώτους. Η Ίκα, έφηβη ακόμα, ανέβηκε στα κρητικά βουνά κι έγινε μαχήτρια του ΕΛΑΣ.

Αναρωτιέμαι: Γιατί θεωρούμε φυσικό τη στράτευση όλων των παραπάνω νέων ανθρώπων σε ηλικίες παρόμοιες ή και μικρότερες από τις δικές μας, ενώ θεωρείται επίδειξη ιδιαίτερης πολιτικής ωριμότητας η ανάλογη στάση ανθρώπων της δικής μου γενιάς; Υπάρχουν εξαιρέσεις στο γενικό κανόνα ότι είναι οι συγκεκριμένες συνθήκες που τελικά υποχρεώνουν τους ανθρώπους να δοκιμάζουν τα όρια τους – με αποτέλεσμα συχνά ν’ αλλάζουν γνώμη γι’ αυτά; Αυτό βεβαια ισχύει κατά κανόνα για τους τους νέους ανθρώπους, γιατί δεν είναι οι εβδομηντάρηδες και οι ογδοντάρηδες αυτοί που συνήθως βγαίνουν μαζικά μπροστά σε οποιοδήποτε κίνημα ή εξέγερση.

ΑΚ: Εκτός από το περιβάλλον οικογενειακό, πολιτικό και πολιτισμικό που μεγαλώσατε, υπήρξαν πολιτικά γεγονότα - μικρής ή μεγαλύτερης κλίμακας – που θυμάστε έντονα και που σας επηρεάσαν ως παιδί στην προδικτατορική Κρήτη;

Ν.Β: Τον Ιούλιο του 1962, σχεδόν 8 χρονών, πήγαινα τότε στη Β’ Δημοτικού, ζήσαμε στο Ηράκλειο τη μεγαλύτερη αγροτική κινητοποίηση που έγινε ποτέ στην Κρήτη, με αίτημα αύξηση της τιμής ασφαλείας της σταφίδας και διακανονισμό των αγροτικών χρεών στην «Αγροτική». Τα μαγαζιά κλειστά για συμπαράσταση, η πόλη νεκρή. Εκτός από την Πλατεία Ελευθερίας, όπου συγκεντρώθηκαν με μαύρες σημαίες 15.000 αγρότες, σύμφωνα με την αστυνομία - άρα υπολόγιζε τουλάχιστον καμιά 10.000 περισσότερους – με την πλειοψηφία, που δεν είχαν δικό τους τρακτέρ, να έχουν περπατήσει ολονυχτίς από τα χωριά τους για να φτάσουν μέχρι το πρωί στην πόλη. Οι γονείς μου με κλείδωσαν στο σπίτι μαζί με τη γιαγιά μου, επειδή χτυπιόμουνα για να με πάρουνε. Έτσι έμεινα ν’ αφουγκράζομαι τους πυροβολισμούς από το μπαλκόνι: Στα στενά είχαν κρύψει στρατό και τους ευέλπιδες της ΣΕΑΠ κι επιχείρησαν να διαλύσουν το συγκεντρωμένο πλήθος πυροβολώντας με άσφαιρα πυρά ή στον αέρα. Οι αγρότες αφόπλισαν τους ευέλπιδες και ο στρατός αναγκάστηκε ν’ αποσυρθεί. Διαλύθηκαν μόνοι τους αργά το απόγευμα, όταν έφθασε από την Αθήνα ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Αντιστράτηγος Βαρδουλάκης (από τους «ηθικούς αυτουργούς» της δολοφονίας Λαμπράκη μερικούς μήνες αργότερα), ο οποίος τους έδωσε το λόγο της στρατιωτικής του τιμής ότι η κυβέρνηση έκανε δεκτά όλα τα αιτήματα τους – όλα, φυσικά, ψέμματα. Οι γονείς μου γύρισαν αναμαλλιασμένοι αργά το απόγευμα και την επόμενη, περνώντας από την Πλατεία Ελευθερίας, είδα ότι δεν είχε μείνει πεζοδρόμια: Τα είχαν ξηλώσει οι οικοδόμοι συγκρουόμενοι με αστυνομικούς και στρατό... Μέσα στις επόμενες μέρες άρχισαν οι συλλήψεις: Το συλλαλητήριο είχε οργανώσει η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Ηρακλείου, πολιτικά ελεγχόμενη από την Ένωση Κέντρου, αλλά από τους 29 που παραπέμφθηκαν, οι 19 ήταν μέλη της Δ.Ε. της ΕΔΑ Ηρακλείου και άνθρωποι της πόλης, με

πρώτο τον Γραμματέα της, ανάμεσα τους και ο Δανήλος Συντυχάκης, πατέρας του σημερινού βουλευτή του ΚΚΕ: Κατηγορήθηκαν ότι ως κομμουνιστές οργάνωσαν και προέτρεψαν τους αγρότες του Ηρακλείου σε στάση. Ο Αντώνης ως αρχιστασιαστής καταδικάστηκε σε 2 χρόνια φυλακή. Θυμάμαι πώς εξαφανίστηκε ξαφνικά από τη ζωή της οικογένειας του αλλά και από τη δική μου επί 9 μήνες, κρατούμενος στις Φυλακές της Αγιάς στα Χανιά - μέχρι τον Μάιο του 1963 και το Εφετείο στην Αθήνα, μέρες πριν τη δολοφονία Λαμπράκη, που μείωσε στο μισό όλες τις ποινές και τους επέτρεψε να εξαγοράσουν το υπόλοιπο. Όταν ο Αντώνης πέθανε ξαφνικά από ανακοπή 2 μήνες πριν την 21η Απριλίου 1967 σε ηλικία 55 ετών - ήμουν τότε 12 χρονών - έζησα μια μοναδική εμπειρία: Χιλιάδες άνθρωποι συγκεντρώθηκαν στους δρόμους κάτω και γύρω από το σπίτι του, με το ανοιχτό φέρετρο στο σαλόνι (όπως συνηθιζόταν ακόμα τότε). Ένας-ένας ανέβαιναν τη σκάλα κι έφταναν μέχρι το φέρετρο, για να τον αποχαιρετίσουν αφήνοντας πάνω στο στήθος του ένα κλαδάκι δάφνης. Νόμιζα τότε ότι ήταν για το αγροτικό συλλαλητήριο, αλλά βέβαια ήταν πριν απ’ όλα για την Κατοχή, το Κίνημα της Μέσης Ανατολής και το «Σύρμα». Όταν τον σήκωσαν στα χέρια για να διασχίσουν, πομπή χιλιάδων, το Ηράκλειο μέχρι το Νεκροταφείο, ο Αντώνης και το φέρετρο ήταν θαμμένοι κάτω από ένα βουναλάκι δάφνης.

Πάρτε υπόψη τις «αρμένικες βίζιτες» με συζήτηση μέχρι αργά τη νύχτα καμιά 20αριά φίλων στο σπίτι της Ίκας και του Αντώνη, όποτε φιλοξενούσαν κάποιον από την Αθήνα, με μας τα παιδιά να παίζουμε ολόγυρα: Συχνότερα τον Λεωνίδα Κύρκο, βουλευτής Ηρακλείου της ΕΔΑ. Σε τέτοιες «βίζιτες», ωστόσο, πρωτογνώρισα κι άκουσα χωρίς ιδιαίτερη συγκέντρωση προσοχής να μιλούν συγγραφείς και εικαστικοί καλλιτέχνες, όπως ο Σικελιώτης, η Άλκη Ζέη ή η Βάσω Κατράκη. Τα «πηγαδάκια» παλιών αγωνιστών κάθε πρωί πριν τις 7:00 στο μαγαζί του πατέρα μου πριν ξεκινήσει η δουλειά της μέρας. Τον παππά-Θανάση με τα τριμμένα ράσα του (επί χούντας τον «ξύρισαν»), που όποτε ερχόταν στο Ηράκλειο από το χωριό του, τον Άγιο Βασίλειο Ρεθύμνης, περνούσε το μισό πρωινό στο μαγαζί διαβάζοντας την «Αυγή» του πατέρα μου ανοιγμένη διάπλατα, ώστε να μην υπάρχει σοκαρισμένος πελάτης που να μη διακρίνει καθαρά τι εφημερίδα διάβαζε... Προσθέστε πως το 1963 το μαγαζί του πατέρα μου μετακόμισε πλάι στο παλιό αστυνομικό τμήμα του Ηρακλείου. Έκτοτε έβλεπα καθημερινά το παράθυρο, απ’ το οποίο ο πατέρας μου τον Σεπτέμβρη του 1940, παρά δύο μήνες 19 χρονών, είχε βουτήξει 13 μέτρα ύψος για ν’ αυτοκτονήσει ενώ τον δέρνανε, καθώς δεν ήταν σίγουρος αν θ’ άντεχε: Η Ασφάλεια του Μανιαδάκη τον είχε πιάσει για μια προκήρυξη της ΟΚΝΕ για τον τορπιλισμό της «’Ελλης» («τους τορπίλισαν οι Ιταλοί φασίστες και ο Μεταξάς λέει ότι το υποβρύχιο είναι άγνωστης εθνικότητας για να τους καλύψει, επειδή είναι ομοϊδεάτες του»), που είχε γράψει και μοιράζανε στην πόλη. Αυτό το παράθυρο το είχα δει πρώτα σε σκίτσο: Σε αντίγραφο με καρμπόν του σκίτσου του 1940 της Ασφάλειας Ηρακλείου με τίτλο «Η δραπέτευσις του μαθητού Βαλαβάνη», με όλες τις μετρήσεις απ’ όπου προκύπτουν τα 13 μέτρα. Εδώ και δυο δεκαετίες το σκίτσο κρέμεται σε τοίχο του σπιτιού μου.

Να γιατί όλα τα χρόνια στο Ηράκλειο ήθελα να οργανωθώ, αλλά δεν έβρισκα την αναγκαία επαφή. Οπότε με τη δεύτερη παρέα κοριτσιών στην πόλη, αυτή του Α’ Γυμνάσιου Θηλέων Ηρακλείου, σε επαφή καθημερινή – ας είναι καλά πριν απ’ όλα οι ξένοι ραδιοσταθμοί! - με τους απόηχους του

παγκόσμιου ’68 και του αντιπολεμικού κινήματος, αναπτύξαμε κάποιες μορφές αυθόρμητης πολιτιστικής και πολιτικής αντιδικτατορικής δράσης. Να γιατί όταν, παραμονές της αναχώρησης μου για σπουδές στην Αγγλία, βρήκα μια άκρη, μια παρέα μικρότερων μαθητών σ’ επαφή μ’ ένα Μυτιλινιό κλιμάκιο φοιτητών της Αντι-ΕΦΕΕ και της ΚΝΕ στην Αθήνα μ’ επικεφαλής τον Μήτσο Μπουρνού, άντεξα ένα εξάμηνο τις τύψεις μου πριν τα παρατήσω όλα, σπουδές και άλλη προοπτική, επιστρέφοντας αρχές Γενάρη 1973 απ΄το Λονδίνο στην Αθήνα: Προκειμένου να καταφέρω να οργανωθώ μέσα στην Ελλάδα, καθώς πίστευα πάντα ότι δεν έχει νόημα η οργάνωση στο εξωτερικό, στην Ελλάδα θα κριθούνε όλα. Βεβαίως, τ’ ότι στο Λονδίνο βρέθηκα να συμμετέχω σε κάποιες από τις μεγαλύτερες παμβρετανικές διαδηλώσεις, περισσότερων από 100.000 ανθρώπων η καθεμιά, ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ (Οκτώβρης 1972) κι ενάντια στο καθεστώς διοικητικής κράτησης στη Βόρεια Ιρλανδία (Νοέμβριος 1972) ή ότι παρακολούθησα μέσα σε ένα 24ωρο όλα τα έργα του Αϊζενστάιν στο Paris Pullman Cinema, ήταν φοβερές ενέσεις ζωής. Αυτά ωστόσο δεν συνιστούσαν ιδιαίτερες ή μεμονωμένες εμπειρίες ενός νεαρού ανθρώπου. Μαζικά οι άνθρωποι της γενιάς μου ένιωθαν μέσα από διάφορες διαδρομές το «άγγιγμα» της ιστορίας αυτής της περιόδου. Φτάνοντας η καθεμιά μέσα από τους δικούς της δρόμους στο ίδιο αποτέλεσμα, μέσα στο Πολυτεχνείο συνάντησα όλα τα κορίτσια που είχαν υπάρξει φίλες μου - τόσο της οικογενειακής παρέας της δεκαετίας του ’60, όσο και της κοριτσίστικης παρέας της δικτατορίας που είχε το Α’ Γυμνάσιο Θηλέων Ηρακλείου στο επίκεντρο.

ΑΚ: Ας έρθουμε λοιπόν στα ίδια τα ιστορικά γεγονότα της εξέγερσης, τα οποία εσείς βιώσατε ως οργανωμένη πλέον φοιτήτρια. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου ήταν η τρίτη σε σειρά φοιτητική κατάληψη μέσα στο 1973 και μέσα σε δύο ημέρες εξελίχθηκε σε λαϊκή εξέγερση. Από τη δικιά σας σκοπιά – στον βαθμό που είναι εφικτό να επιλέξετε- ποιοι ήταν οι κύριοι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή;

Ν.Β.: Βεβαίως όλη η άχαρη μικροδουλειά της παράνομης οργανωμένης αντίστασης από τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, οι μικρές αστραπές που έσκιζαν ένα σκοτάδι που ώρες-ώρες φαινόταν αδιαπέραστο - και πληρώθηκαν με ασφυχτικά γεμάτα κελιά βασανιστηρίων, αίθουσες στρατοδικείων και κελιά φυλακών μεταξύ 1967 και 1973. Στην Αθήνα οι χιλιάδες που εμφανίστηκαν ξαφνικά στις κηδείες Παπανδρέου και Σεφέρη άφησαν να διαφανεί ότι υπήρχαν υπόγεια ρεύματα κάτω από μια φαινομενικά αρυτίδωτη επιφάνεια. Η έναρξη της μεγάλης οικονομικής κρίσης ράϊσε το γυαλί της ανοχής σε ευρύτερα λαϊκά στρώματα, όπως έδειξαν οι πρώτες μικρές απεργίες που είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται από την άνοιξη του 1973 και παρά την τρομοκρατία σε διάφορα σημεία της χώρας. Η επιμονή των παράνομων οργανώσεων να δημιουργηθούν οι υλικές και πολιτικές συνθήκες ώστε να μπορεί να υπάρξει *μαζικό* φοιτητικό κίνημα, συσπείρωσε φοιτητές μέσα στις σχολές ήδη από τις φοιτητικές εκλογές βίας και νοθείας – στη Θεσσαλονίκη έπεσαν μέχρι και πυροβολισμοί μέσα στο Πανεπιστήμιο – του φθινοπώρου 1972. Η δημιουργία των Τοπικών Σπουδαστικών Συλλόγων, πάλι, σημαίνει ένα πανελλαδικό «νόμιμο» δίκτυο, με την Φοιτητική Ένωση Κρητών στο επίκεντρο του, σε ρόλο στρατηγείου του μαζικού φοιτητικού κινήματος, δίνοντας τη δυνατότητα να συζητιούνται τα πάντα σε συνελεύσεις εκατοντάδων φοιτητών. Αυτό δεν αναιρούσε φυσικά ότι έξω από τη ΦΕΚ στην

οδό Γενναδίου στην Αθήνα παραμόνευαν ασφαλίτες και παρακρατικοί έτοιμοι για ξύλο και συλλήψεις ανάμεσα σε όσους έβγαιναν από μια συνέλευση της. Οι ΦΕΑ, οι άτυπες Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα σε ρόλο ΔΣ, που αρχίζουν να εκλέγονται μέσα από τις παράνομες φοιτητικές συνελεύσεις των σχολών, συμπεριλαμβάνουν πρακτικά όλους όσοι τολμούν να βγούν μπροστά και να μιλήσουν σε μια φοιτητική συνέλευση. Δημιουργούνται έτσι νέες δυνατότητες για προγραμματισμένη και μετά από συνενόηση μαζική αντίσταση στις σχολές. Ας μην ξεχνούμε ότι η πρώτη κατάληψη της Νομικής, με συμετοχή 3.000-4.000 φοιτητών, είναι και η πρώτη και μοναδική μεγάλη φοιτητική κινητοποίηση κρίσιμης σημασίας μέσα στη δικτατορία που προγραμματίστηκε και οργανώθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου από πριν: μέσω συνεννόησης των μελών των ΦΕΑ των εμπλεκόμενων σχολών και, σε πολιτικό επίπεδο, μεταξύ ΚΝΕ/Αντι-ΕΦΕΕ και Ρήγα Φεραίου.

Είναι ολοφάνερο ότι θα ήταν αδύνατο να υπάρξει το Πολυτεχνείο χωρίς την αγωνιστική εμπειρία των δύο καταλήψεων της Νομικής, ακόμα και της δεύτερης που κατέληξε σε επιδρομή της αστυνομίας με μαζικούς τραυματισμούς φοιτητών, αλλά και τους πρώτους τραυματισμούς αστυνομικών, όταν οι οικοδόμοι ξεκίνησαν να συγκρούονται μαζί τους με ορμητήριο την Ομόνοια. Οι δυο καταλήψεις διευκόλυναν επιπλέον να γίνει ορατό για πρώτη φορα ένα αίσθημα ευρείας συμπάθειας και αλληλεγγύης των εργαζόμενων προς τους αγωνιζόμενους φοιτητές, που θ' απογειωνόταν με την κατάληψη του Πολυτεχνείου. Εξίσου αμφίβολος θα ήταν ο μετασχηματισμός μιας κινητοποίησης, όπως αυτή του Πολυτεχνείου, από φοιτητική σε λαϊκή εξέγερση, αν δεν είχε καταργηθεί ο στρατιωτικός νόμος προκειμένου να στηριχθεί η διαδικασία «φιλελευθεροποίησης» που είχε ξεκινήσει το καθεστώς μέσω του ψευτοδημοψηφίσματος, για να οδηγήσει στην αναγόρευση του Παπαδόπουλου σε «Πρόεδρο της Δημοκρατίας» ελάχιστο χρόνο πριν...

Κανείς δεν «προγραμμάτισε» το Πολυτεχνείο, εκτός αν δεκτούμε ως συλλογικό υποκείμενο για την εκδήλωση του την μαοϊκή ΑΑΣΠΕ, που σ' έναν κόσμο χωρίς κινητά τηλέφωνα Τετάρτη μεσημέρι προκάλεσε πορεία της συνέλευσης της ΦΜΣ μέχρι την αυλή του Πολυτεχνείου, επικαλούμενη δήθεν επέμβαση αστυνομικών εκεί - επίτηδες, κατά δήλωση στελεχών της στη μεταπολίτευση. Το Πολυτεχνείο έσφυζε από φοιτητική ζωή, καθώς συνεχίζονταν από το πρωί οι συνελεύσεις όλων των σχολών του με το κύριο μέχρι τότε θέμα του μαζικού φοιτητικού κινήματος, άμεσες ελεύθερες φοιτητικές εκλογές: Οι πληροφορίες έφεραν την Κυβέρνηση Μαρκεζίνη να ετοιμάζεται να τις αναβάλλει για την επόμενη χρονιά, μετά τις εκλογές για «Συμβουλευτική». Αλλά μ' αυτό το κριτήριο, στο συλλογικό υποκείμενο θα έπρεπε να συμπεριληφθεί και η ΚΝΕ/Αντι-ΕΦΕΕ, καθώς στελέχη της ήταν αυτά που οδήγησαν, «καταλαμβάνοντας» δυο συρμούς του ΗΣΑΠ, τα 1500 άτομα της συνέλευσης της Βιομηχανικής από τον Πειραιά στην Πατησίων και στο Πολυτεχνείο, θεωρώντας ότι όντως είχε εκδηλωθεί αστυνομική επίθεση.

Για όλους τους λόγους του «πρωθύστερου κινήματος», παράνομου και μαζικού, που αναφέρθηκαν προηγουμένως, το Πολυτεχνείο δεν ήταν λοιπόν «απλώς» μια έκρηξη του αυθόρμητου, αλλά κάτι που θα «συνέβαινε» μάλλον αναπόφευκτα αργά ή γρήγορα: Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η διαλεκτική διαθέσεων του φοιτητόκοσμου και πολιτικών συνθηκών οδήγησε στο να γίνει γρηγορότερα.

Είναι γνωστό ότι στις άτυπες «συνελεύσεις» το βράδυ της Τετάρτης, κάποιες απ’ αυτές με συμμετοχή παιδιών από διαφορετικές σχολές, «κατεύθυνση» της ΚΝΕ/Αντι-ΕΦΕΕ όσο και του Ρήγα ήταν «να μη μείνουμε», να μη μετατραπεί αυτή η συνάθροιση φοιτητών απ’ όλες τις σχολές της Αθήνας σε κατάληψη του Πολυτεχνείου. Για διαφορετικούς λόγους η κάθε πλευρά: Το ΚΚΕ ήθελε τους φοιτητές σε ρόλο θρυαλλίδας, που ανάβουν και κρατούν αναμμένη τη φωτιά μέχρι να προχωρήσει η ουσιαστική ανασυγκρότηση του εργατικού-λαϊκού κινήματος, ακόμα πολύ πίσω συγκριτικά με τους φοιτητές, σε συλλογικό υποκείμενο ικανό να πάρει την κατάσταση στα χέρια του. Φοβόταν ότι αν οι φοιτητές τραβήξουν πρόωρα και μόνοι τους πολύ μπροστά στην τότε συγκυρία, θα «κάψουν» το χαρτί, προκαλώντας ακόμα και πισωγύρισμα στην ανασυγκρότηση των λαϊκών δυνάμεων. Το ΚΚΕεσωτ, πάλι, δεν ήθελε τίποτα που θα έθετε δυνητικά σε διακινδύνευση τη διαδικασία «φιλελευθεροποίησης» του καθεστώτος, προσανατολιζόμενο σε *συμμετοχή* στις επερχόμενες εκλογές για «Συμβουλευτική» (αντί Βουλής), που προγραμμάτιζε ο Παπαδόπουλος. Για να είμαστε δίκαιοι, δεν ήμασταν μόνο εμείς, αλλά κι ο Ρήγας, ανάμεσα σ’ αυτούς που δώσαμε τη μάχη «να μη μείνουμε» με μισή καρδιά – και, αναπόφευκτα, τη χάσαμε. Ας σημειωθεί ότι κάποιοι απ’ τις γραμμές μας δεν μπήκαν καν στον κόπο να τη δώσουν, ενώ κάποιοι άλλοι «δικοί μας» - λίγοι, αλλά πασίγνωστοι - έδωσαν τη μάχη μαζί με τις δυνάμεις του «μένουμε μέσα». Είναι χαρακτηριστικό ότι την επόμενη μέρα, Πέμπτη πρωί, όταν εγκατέλειψα για μια ώρα - μια και μοναδική φορά στη διάρκεια της κατάληψης - το Πολυτεχνείο για να βρεθώ σε ραντεβού προγραμματισμένο από την προηγούμενη βδομάδα με τον καθοδηγητή μου Αντώνη Οικονόμου, φοιτητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (πράγμα που φυσικά δεν ήξερα, καθώς έτσι κι αλλιώς τον ίδιο τον ήξερα μόνο με ψευδώνυμο), εκείνος μ’ ενημέρωσε ότι η «γραμμή» πλέον ήταν «αγωνιστική απαγκίστρωση», δηλ. μια τεράστια πορεία από το Πολυτεχνείο προς Σύνταγμα και γρήγορη διάλυση εκεί, παρεμποδίζοντας τις συλλήψεις κι εξασφαλίζοντας τη συνέχεια όλου του κινήματος από πολύ καλύτερες θέσεις – και ζήτησε τη γνώμη μου. Του είπα να ενημερώσει την καθοδήγηση μας (που δεν ήξερα ότι βρισκόταν μέσα στο Πολυτεχνείο) ότι δεν υπήρχε καμιά περίπτωση αυτό να περάσει. Και όντως το βράδυ σε μια τεράστια συνέλευση, κοντά 2000 φοιτητές, της ΑΣΟΕΕ, συζητήσαμε κι αποφασίσαμε για τα πάντα εκτός απ’ αυτό. Να προσθέσω επίσης ότι από την Τετάρτη το βράδυ, όταν έγινε καθαρό ότι η κατάληψη, ακόμα τότε φοιτητική αγωνιστική μορφή πάλης, είναι πραγματικότητα, όλοι ανεξαιρέτως έκαναν τα πάντα ώστε αυτή να οργανωθεί όσο γίνεται αποτελεσματικότερα ως μορφή «ξεσηκώματος» του λαϊκού παράγοντα σε αλληλεγγύη και συμπαράταξη με τους φοιτητές: Ξεκινώντας από τις προκηρύξεις στα τραμ το πρωί της Πέμπτης στην Πατησίων κι επεκτείνοντας την αγωνιστική φωνή των φοιτητών μέχρι τα όρια ολόκληρης της Αττικής με την εγκατάσταση του ραδιοφωνικού πομπού. Οι «πειρατές»-ραδιοερασιτέχνες με τη σειρά τους αναμετάδιναν το σήμα και τις εκπομπές, με αποτέλεσμα ο σταθμός να έχει αρχίσει ν’ ακούγεται τοπικά και εκτός Αττικής... Και βέβαια αλλάζοντας ριζικά το πλαίσιο των διεκδικήσεων σ΄ένα από τα πιο εμβληματικά συνθήματα του κινήματος στην ιστορία της Ελλάδας, «ψωμί-παιδεία-ελευθερία-εθνική ανεξαρτησία-λαϊκή κυριαρχία», που βεβαίως η πραγμάτωση του έθετε άμεσα θέμα πολιτικής ανατροπής του καθεστώτος (από «ελεύθερες φοιτητικές εκλογές», κομβικό και κρίσιμο μέχρι τότε σύνθημα του μαζικού φοιτητικού κινήματος, που ωστόσο ελάχιστα συγκινούσε εκτός πανεπιστημίων.)

Σήμερα, με την απόσταση 50 χρόνων, πιστεύω ότι η θέση, την οποία παλέψαμε με μισή καρδιά, από άποψη ανάλυσης και προοπτικής ήταν κατ’ αρχήν σωστή.

Όντως, το επόμενο διήμερο ως αποτέλεσμα της κυριαρχίας του «μένουμε μέσα» μια συγκλονιστική λαϊκή συμπαράστασης στους φοιτητές μετασχηματίστηκε σε αυτόνομη λαϊκή κινητοποίηση με το κατέβασμα, Παρασκευή απόγευμα, χιλιάδων από τις εργατογειτονιές της Αθήνας στο κέντρο, άοπλων απέναντι στους ελεύθερους σκοπευτές της χούντας, και συνεχίστηκε ακόμα και μετά την επαναφορά του στρατιωτικού νόμου το Σάββατο, ακόμα και την Κυριακή το πρωί, με οδοφράγματα και διαδηλώσεις στην Πατησίων απέναντι σε τανκς και στρατιωτικά καμιόνια που πρώτα πολυβολούσαν και μετά έκαναν μαζικές συλλήψεις.

Ήταν ένα σύντομο έπος μαζικού ηρωϊσμού, που αγκάλιασε επίσης δεκάδες πόλεις χωρίς πανεπιστήμια. 100.000 περίπου υπολογίζονται πανελλαδικά όσοι κινητοποιήθηκαν από το απόγευμα της Παρασκευής. Η αναγγελία από μεριάς του «υπουργού» Προεδρίας Ζουρνατζή τη Δευτέρα,

19.11.1973 του αριθμού και της σύνθεσης των συλληφθέντων τη νύχτα της 16^{ης} προς 17^{η} Νοέμβρη αποτυπώνει την αλλαγή του χαρακτήρα της εξέγερσης: 866 συληφθέντες, δηλ. 716 άντρες και 150 γυναίκες. Απ’ αυτούς οι 475 ήταν εργάτες, οι 317 φοιτητές και οι 74 μαθητές.

Από την αρχή, ωστόσο, ήταν φανερό ότι, βαδίζοντας με τις τότε συνθήκες αναγκαστικά σε μια μετωπική σύγκρουση με όλους τους ένοπλους κατασταλτικούς μηχανισμούς της χώρας, δεν υπήρχε δυνατότητα νίκης, δηλ. ανατροπής του καθεστώτος. Ωστόσο, ο φοιτητικός κόσμος ήθελε το Πολυτεχνείο να καταληφθεί και να μετατραπεί σε μαζικό στρατηγείο ενός κινήματος πολιτικής ανατροπής μιας στρατιωτικοφασιστικής δικτατορίας. Αυτές ήταν οι διαθέσεις όλων, θα έλεγα σωστότερα, όλων μας. Άρα αυτό ήταν τελικά και το «σωστό» στις δοσμένες συνθήκες. Γιατί όταν δίνεται μια μάχη δεν υπάρχει «σωστό» ή «λάθος» που να έχει πάρει διαζύγιο από τις διαθέσεις των πολλών ανάμεσα σε όσους αγωνίζονται. Γι’ αυτό και όλοι κάναμε από την Πέμπτη ό,τι μπορούσαμε ώστε το Πολυτεχνείο, μια φοιτητική εξέγερση υπό διαμόρφωση σε λαϊκή, να «νικήσει» με το μόνο τρόπο που μπορούσε πλέον να το κάνει αυτό: *Να κρατήσει μέχρι το πικρό τέλος*. Έτσι ώστε σε άλλες πολιτικές συνθήκες ν’ αποτελέσει τον καταλύτη μιας πολιτικής αλλαγής, έστω και όχι αυτής για την οποία παλεύαμε και ονειρευόμαστε - όπως και έγινε μετά την προδοσία και την τραγωδία της Κύπρου, που οδήγησε με άμεσο τρόπο στην κατάρρευση της χούντας εννιά μήνες αργότερα. Δε νομίζω ότι στις τότε συνθήκες υπήρχε οποιοσδήποτε που να είχε προβλέψει και να σκεφτόταν μακρύτερα απ’ αυτό. Άντε να υπολόγιζε κάποιος το άλλο σοβαρό αποτέλεσμα του, ότι θα τίναζε στον αέρα τα σχέδια «φιλελευθεροποίησης» της χούντας του Παπαδόπουλου - αποτρέποντας έτσι μια πορεία «εκδημοκρατισμού» της Ελλάδας ανάλογης με κείνη που κάποια χρόνια αργότερα επέλεξε για τη Χιλή ο Πινοσέτ ή για την Ισπανία ο Φράνκο. Σίγουρα δεν υπήρχε κανείς που να προέβλεπε ή να συνειδητοποιούσε τότε ότι αυτό που ζούσαμε, μαζί με τα συνθήματα του, θα παρέμενε κορυφαίο σύμβολο μιας ζωντανής αγωνιστικής παρακαταθήκης για επόμενες γενιές ανθρώπων 50 ολόκληρα χρόνια αργότερα.

ΑΚ: Πενήντα χρόνια – μισός αιώνας, λοιπόν, συμπληρώνονται φέτος από την εξέγερση του

Πολυτεχνείου. Ποιά είναι η δική σας σκέψη αναφορικά με την ιστορική διαδρομή της επετείου και τον πολιτικό και κοινωνικό της ρόλο;

N.B: Σε λίγους αγωνιστές στη σύγχρονη ιστορία έχουν αποδοθεί τα εύσημα που συγκέντρωσε η – συμβατικά, γιατί η αναφορά που γίνεται αφορά ουσιαστικά μόνο τους ανθρώπους που συμμετείχαν στα γεγονότα - «γενιά του Πολυτεχνείου». Και εξ ίσου λίγοι έχουν γνωρίσει τέτοιας έντασης επιθέσεις μετά την επίτευξη όχι των γενικότερων στόχων για τους οποίους πάλεψαν, αλλά ό,τι όντως άλλαξε ριζικά με τομή την κατάρρευση της χούντας στις 23 Ιουλίου 1974, *τον τερματισμό του ανώμαλου μετεμφυλιοπολεμικού καθεστώτος*.

Το γιατί είναι κατανοητό: Το Πολυτεχνείο δεν έμεινε να κινείται αποκλειστικά στο πεδίο της ιστορίας και του μύθου, όπως άλλα εξαιρετικά σημαντικά για τη νεώτερη ιστορία της χώρας «συμβάντα». Διατήρησε μια πρωτοφανή τάση να μπερδεύεται συνέχεια στα «τρέχοντα». Μπορούμε να φανταστούμε το γιορτασμό των 50χρονων και τις φετεινές πορείες σε όλη τη χώρα, για παράδειγμα, χωρίς κεντρικό σύνθημα την άμεση επιβολή κατάπαυσης πυρός στη Γάζα και την υπευνθύμιση ότι χωρίς δικαιοσύνη δε μπορεί να υπάρξει ειρήνη στην Παλαιστίνη;

Παρ’ όλα αυτά, παραμένει μια «ελληνική ιδιαιτερότητα» τουλάχιστον σε επίπεδο Ευρώπης: Είναι το μόνο ιστορικό γεγονός, που 50 χρόνια μετά εξακολουθεί να γιορτάζεται με αγωνιστικές κινητοποιήσεις. Και βέβαια όχι θεσμικά, αλλά έχοντας επιβληθεί ουσιαστικά «από τα κάτω», μαζικά και πανελλαδικά. Πιθανόν επειδή η «ανάμνηση» του Πολυτεχνείου συγκεντρώνει δυο μοναδικά – και σε παγκόσμιο επίπεδο – χαρακτηριστικά, που μετατρέπουν το γιορτασμό του σε φαινόμενο, ενώ συγκεντρώνει σε διαρκή ενεστώτα χρόνο τη μήνι των κυρίαρχων κύκλων στην Ελλάδα: Προκαλώντας αντιδράσεις πολύ ευρύτερες από κείνες του φασιστικού και γενικότερα του ακροδεξιού τόξου.

Πρώτο, εδώ και σχεδόν μισό αιώνα αδιάλειπτα γιορτάζεται με πορείες σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας με συμμετοχή χιλιάδων νέων και μεγαλύτερων ανθρώπων. Όσο για την πορεία στην Αθήνα, αυτή επέσυρε τα πρώτα χρόνια συνεχείς παρεμβάσεις του Αμερικανού Πρέσβη στις τότε κυβερνήσεις να κρατήσουν την πορεία μακριά από την Πρεσβεία: Πράγμα κάθε άλλο παρά άσχετο με την απαγόρευση επί τρία χρόνια, στο τέλος της δεκαετίας του ’70, της πορείας να φτάνει στην Πρεσβεία - με αποκορύφωμα την πορεία του 1980, όπου ένα πολύ μεγάλο πλήθος καταστάληκε με τόση βιαιότητα, ώστε οι επιθέσεις της αστυνομίας ν’ αφήσουν πίσω τους στο Σύνταγμα 3 νεκρούς. Δεν κατάφεραν ούτε έτσι ν’ αλλάξουν την κατάληξη της πορείας. Σήμερα ακόμα, περισσότερα από 40 χρόνια από εκείνη την αιματοβαμμένη πορεία και μετά την επίσημη ανάδειξη των ΗΠΑ σε «στρατηγικό εταίρο» πρώτα από τη δεύτερη κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ και στη συνέχεια και από την πρώτη κυβέρνηση Μητσοτάκη, η πορεία εξακολουθεί να καταλήγει έξω από την Αμερικάνικη Πρεσβεία «δείχνοντας με το δάκτυλο» τον «βασικό αίτιο» - κι όχι μόνο για τη δικτατορία στην Ελλάδα και την τραγωδία της Κύπρου. Κάτι πρακτικό και εύγλωττο, όσο και κατ’ αντιστοιχία με τα δύο, πασίγνωστα από τις φωτογραφίες του Πολυτεχνείου, συνθήματα για ΗΠΑ και ΝΑΤΟ στους τοίχους δεξιά και αριστερά της κεντρικής πύλης του Πολυτεχνείου, που διακρίνονται ακόμα και αφού την είχε κάνει παλιοσίδερα το τανκ.

Δεύτερο, ενώ η περίοδος της δικτατορίας βρίσκεται εκτός διδακτέας ύλης της ιστορίας στα σχολεία – η διδασκαλία της ιστορία των νεωτέρων χρόνων επεκτείνεται μετά βίας μέχρι την έκρηξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου και την εμπλοκή της Ελλάδας –, το Πολυτεχνείο είναι το μοναδικό «συμβάν» της νεώτερης ιστορίας για το οποίο μαθητές και μαθήτριες αποκτούν γνώσεις –και μάλιστα όχι τυπικές, αλλά σε βάθος. Επειδή στα περισσότερα σχολειά της χώρας ο γιορτασμός πάει, όχι τυχαία, πολύ μακρύτερα από μια τυπική «σχολική γιορτή»: Τη σκυτάλη από τις, όλες πια συνταξιοδοτημένες, καθηγήτριες και καθηγητές «της γενιάς», που είχαν τις προηγούμενες δεκαετίες την πρωτοβουλία γι΄ αυτούς τους γιορτασμούς σε συνεργασία κατά κανόνα με δεκάδες μαθητές και μαθήτριες τους, πήρε μια νεότερη γενιά διδασκόντων. Αυτή χρησιμοποιεί τις δικές της εμπειρίες, ώστε ο γιορτασμός μ' ευθύνη πλέον ανθρώπων που τότε μπορεί να μην είχαν ακόμα γεννηθεί, να διατηρεί τα ουσιαστικά του χαρακτηριστικά και ν' αποκτά νέα, καθώς η κάθε γενιά προσεγγίζει τον κόσμο που ζει αλλά και την πρόσληψη του δημόσιου παρελθόντος των καιρών της μέσα απ' τους δικούς της ιδιαίτερους δρόμους. Όταν η συγγραφέας Σώτη Τριανταφύλλου ζητούσε να καταργηθεί η αργία του γιορτασμού στα σχολεία, επειδή «η αργία είναι περιττή, η γνώση είναι απαραίτητη» (CNN Greece, 18.9.2019), δε φαίνεται να καταλάβαινε ότι όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα, στο σχολειό η γνώση εμπεριέχεται κι αναμεταδίδεται μέσω του γιορτασμού.

Μέχρι τέλος του 20ου αιώνα ο πανελλαδικός γιορτασμός με εμβληματική την πορεία στην Πρεσβεία στην Αθήνα, βρισκόταν στο στόχαστρο ενός μετώπου εστέτ της διανόησης, που «αισθητικοποιώντας» την πολιτική πάλη απηύθυνε τις γνωστές περιφρονητικές αποστροφές για «τσίκνες» και «πανηγυράκια». Η πορεία ωστόσο απέδειξε ότι ως διαχρονικό φαινόμενο τέτοιες αιτιάσεις τις «προσπέρασε» χωρίς απώλειες, ενώ όποια χρονιά καταφέρνει να συνδέεται με επιτυχία με τις βαθύτερες κοινωνικές ανάγκες και αναζητήσεις της περιόδου, με τα κεντρικά ζητήματα πάλης, γίνεται και πάλι ποτάμι.

Αποδείχτηκε επίσης ότι, σχεδόν συνεχώς από τη μοιραία πορεία του 1980, η δημιουργία «κλίματος» τις αμέσως προηγούμενες μέρες και η επί δεκαετίες μονότονη προβολή από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όχι του κορμού της ίδιας της πορείας, αλλά των «επεισοδίων» που σημειώνονται κατά τη διάρκεια της – ακόμα κι όταν, όπως συμβαίνει τα περισσότερα χρόνια, αυτά είναι ήσσονος σημασίας – δε στάθηκε ικανή να εμποδίσει τη μαζική συμμετοχή. Άλλαξε βεβαίως η σύνθεση της, καθώς υπό το φόβο δακρυγόνων και ξύλου «εξαφανίστηκαν» τα χιλιάδες μικρά παιδιά που κατέβαιναν μαζί με τους γονείς τους στις πρώτες επετείους της μεταπολίτευσης.

Δεκαετίες μετά η «Χρυσή Αυγή» ανέλαβε ν' αναβιώσει τους ισχυρισμούς παλιότερων νοσταλγών της χούντας περί «παραμυθιού για νεκρούς στο Πολυτεχνείο». «Ξεχνώντας» - κι εμείς επίσης μαζί της – τον «επίσημο» κατάλογο νεκρών της χούντας, που το «υπουργείο» Προεδρίας έδινε σταδιακά

συμπληρούμενο μεταξύ 19-20.11.1973, για να καταλήξει το απόγευμα της 20ης Νοεμβρίου 1973 στους «τελικούς» για τη Χούντα 12 νεκρούς με πλήρη ταυτοποίηση, ονοματεπώνυμο και διεύθυνση. Ακολούθησε η έκθεση του ΕΚΚΕ (Λεωνίδας Καλλιβρετάκης) που ταυτοποιεί όλους τους γνωστούς νεκρούς, ενώ αναφέρεται και στους αταυτοποίητους - για όποιον μπαίνει στον κόπο να την

αναζητήσει, βρίσκεται μόνιμα αναρτημένη στο διαδίκτυο.

Πριν και κατά τη διάρκεια της μνημονιακής εποχής «έπαιξε» το παραμύθι περί «ανταλλαξιμότητας των αγώνων» της γενιάς με πολιτικές καριέρες. Από την προηγούμενη δεκαετία «παίζει» η «γενιά στην εξουσία» ως συνώνυμο της «λαμογιάς». Λες και 100.000 άνθρωποι ταυτίζονται με μερικές δεκάδες ονόματα σε πελατειακούς μηχανισμούς και pay-roll της ολιγαρχίας. Όσοι είδαν το ντοκιμαντέρ «Τα κορίτσια της βροχής» της αξέχαστης Αλίντας Δημητρίου με 50 ενδεικτικές «πρωταγωνίστριες» από τα μπουντρούμια βασανιστηρίων της Ασφάλειας, οι περισσότερες έχοντας εκτίσει πολύχρονες φυλακίσεις –άρα, από τον «σκληρό πυρήνα» της «γενιάς» - θα διαπίστωσαν ότι ελάχιστα ονόματα τους λένε κάτι…

Αυτό που φαίνεται ότι πονάει περισσότερο τον συντηρητικό κόσμο – ή τουλάχιστον ένα μέρος του – είναι το αξιακό οικοδόμημα της εξέγερσης. Ποιες αξίες υπονοούσε όταν στο απώτερο μνημονιακό παρελθόν ο τότε κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΝΔ επίχαιρε για τον «ενταφιασμό των ψευδοαξιών του Πολυτεχνείου» (Βορίδης, «Βήμα», 17.2.2013); Προφανώς το τρίπτυχο «συλλογικότητα – αντίσταση – αλληλεγγύη», που είναι ό,τι ακριβώς χρειάζονται περισσότερο απ’ όλα τ’ άλλα οι νέοι άνθρωποι στο σύγχρονο δυστοπικό τοπίο που βιώνουμε όλοι. Κι επειδή στα ενδιάμεσα αποδείχθηκε ότι οι ιδέες δεν «ενταφιάζονται» τόσο εύκολα, είναι ο ίδιος που ως υπουργός της πρώτης κυβέρνησης Μητσοτάκη, κατά τα δικά του λεγόμενα, «μας λέει γλυκά… το ξύλο είναι αναγκαστικότητα».

Όλα τα ρέστα «παίχτηκαν» ωστόσο από τον Ιούλιο 2015, όταν η πλειοψηφία μιας κυβέρνησης με αρκετά μέλη της «γενιάς» στη σύνθεση και τη στήριξη της, μετέτρεπε ένα συγκλονιστικό «Όχι σε νέο μνημόνιο» σε «Ναι», ενώ η διάδοχος της υπέγραφε την «έξοδο» σε ένα «μεταμνημονιακό» καθεστώς μνημονιακού τύπου μέχρι το 2060… Εγκαθιδρύοντας ένα νέο δικομματισμό υπό το θατσερικό επιχείρημα-«σημαία» της πιο βίαιης νεοφιλελεύθερης ισοπέδωσης της ζωής των εργαζόμενων ανθρώπων: There Is No Alternative – Δεν υπάρχει άλλη διέξοδος.

Σε αυτές τις συνθήκες «ξεχνιούνται» τα πάντα – ο καπιταλισμός και η ελληνική ολιγαρχία, η νεοφιλελεύθερη μνημονιακή καταλήστευση ανθρώπων και δημόσιου πλούτου, η Τρόικα και η ΕΕ: *Η «γενιά» δαιμονοποιείται ως κύρια δύναμη καταστροφής της Ελλάδας, αλλά και της Κύπρου, πρακτικά αλλά και από ηθική άποψη.* Σύμφωνα με το σχόλιο του Μπογδάνου, ακόμα τότε βουλευτή της ΝΔ (ΣΚΑΙ, 10.11.2015): «Τα αγνά παιδιά μέσα στο Πολυτεχνείο άνοιξαν το δρόμο, με τις μεθοδεύσεις της CIA, για ν’ αλλάξει η δικτατορία στην Ελλάδα και να χάσουμε την Κύπρο.» Τι κι αν υπάρχουν σαφείς ιστορικές ενδείξεις ότι ο Ιωαννίδης ετοίμαζε έτσι κι αλλιώς από καιρό «πραξικόπημα μέσα στο πραξικόπημα» και τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το πολύ να επιτάχυναν την εκδήλωση του. Παραγνωρίζεται επίσης ολόκληρο το πλέγμα αιτιών και αφορμών, που αποκρύβονται ακόμα με τη συνεχιζόμενη άρνηση δημοσιοποίησης του μεγαλύτερου μέρους του «Φακέλου της Κύπρου»… Ή με τα λόγια της Λυσιάνθης (δημοσιογραφικό ψευδώνυμο) που επαναλαμβάνει το ίδιο ακριβώς σχόλιο δύο επετείους στη σειρά, στις 17 Νοέμβρη του 2017 αλλά και του 2018, στο «Υστερόγραφο»: «Η γενιά του Πολυτεχνείου είχε την ευκαιρία ν’ αλλάξει την Ελλάδα. Δεν την άλλαξε… Ο ιστορικός του

μέλλοντος θα την προσεγγίσει με αποστροφή. Για τα ιδανικά που ξέχασε, προσπέρασε, καπηλεύτηκε. Η Γενιά του Πολυτεχνείου… Η μοιραία για το εθνικό μέλλον γενιά. Αυτή η εθνική, ηθική φρίκη.»

Η «αλλαγή φρουράς» στην κυβέρνηση συμπίπτει με την ανάδειξη ενός νέου διπόλου, που όμως πατά στην «κληρονομιά» των επιθέσεων από το 2015. Από τη μια, του «κλασσικού» ακροδεξιού χώρου: «Η Γενιά του Πολυτεχνείου. Η πιο άχρηστη γενιά Ελλήνων όλων των εποχών… Η γενιά που τα έφαγε όλα και χρεοκόπησε το κράτος, η γενιά που, για να σωθεί η ίδια, "πούλησε" τα παιδιά της στο ΔΝΤ.» («Μακελειό», 18.9.2019). Κυρίως *αυτό* έχει παραμείνει μέχρι σήμερα στο επίκεντρο της συνεχιζόμενης σπέκουλας. Αντίθετα, οι προσπάθειες που έγιναν το 2017-2018 από γνωστό συντηρητικό διανοούμενο, τον Απόστολο Δοξιάδη, και από νεαρή εκκολαπτόμενη συντηρητική πολιτικό, που φαίνεται να τον θεωρεί ως μέντορα της, τη Δόμνα Μιχαηλίδου, για «ψυχιατρικοποίηση» του Πολυτεχνείου συνοδευόμενη από το χαρακτηρισμό όσων μελών της «γενιάς» επιμένουν ακόμα ως «πασχόντων από βαριά ψυχική νόσο», δε φαίνεται να βρήκαν έδαφος.

Στις σημερινές περιστάσεις μιας ακραία δυστοπικής πραγματικότητας, διεθνούς κι ελληνικής, όταν η πλειοψηφία των Ελλήνων εργαζομένων «επιστρέφει» στη βίωση μιας συλλογικής τραγωδίας ως ατομικής, ενώ συνεχίζεται η αιμορραγία των νέων ανθρώπων προς το εξωτερικό, θα ήταν σκόπιμο να ξανασκεφτούμε την πιο παραγνωρισμένη ίσως πτυχή του Νοέμβρη του 1973: *Το Πολυτεχνείο ως η έκπληξη που επιφυλάσσει η πανουργία της ιστορίας στους απαισιόδοξους.*

*Η **Νάντια Βαλαβάνη** είναι συγγραφέας.